

L'atur com a dany col·lateral de la crisi financera

Antonio Santos

Professor del Departament de Sociologia i Antropologia Social de la Universitat de València

En un context en el qual la pressió de l'atur força la presa de mesures per contrarestar-lo, es presenta la idea de reformular la dimensió social de les empreses, els seus valors i les maneres d'entendre l'atur, atès que actualment estan molt individualitzades. Les millores per a la cohesió social han d'anar acompanyades de programes de política d'ocupació més incisius, més enllà de les polítiques actives convencionals.

El baròmetre del Centro de Investigaciones Sociológicas (CIS) ha descrit, des de fa gairebé tres dècades, el nivell de preocupació social sobre el tema de l'atur a Espanya. Es va estrenar a mitjans del decenni de 1980 amb valors que superaven el 90% de la població preocupada per aquest problema, el que situava l'atur com a principal temor dels espanyols. Aleshores es van viure graus d'inquietud profunda i alt dramatisme entorn de l'atur. En aquells moments, es van assolir tasses inèdites de desocupació, provocades per la crisi de 1973-1979, la crisi de les crisis, la profunditat de la qual està sent superada per l'actual crisi financera de les hipoteques *subprime*.

El setembre de 2007, abans que comencés la crisi actual, l'indicador de preocupació va situar-se en la seva xifra més baixa: només un 35% de ciutadans la posava en primer lloc. Aquest fet coincidia amb el moment en què Espanya va rebaixar la seva taxa d'atur a nivells de la mitjana de la Unió Europea. Ara bé, en els tres anys de crisi transcorreguts, el baròmetre ha experimentat la seva major acceleració, fins a situar-se el febrer de 2011 en un 84% d'espanyols que ubiquen l'atur com a temor principal.

Desgraciadament, aquesta evolució negativa de la preocupació social cap a l'atur es justifica i es recolza mitjançant la freda i aclaparadora estadística de la desocupació. Es van aportar a continuació algunes dades per oferir un panorama sociològic dels trets generals de la desocupació que ens assoleix i la seva evolució en aquests tres anys de crisi financera.

A finals del 2010, l'enquesta de població activa (EPA) situava la taxa d'atur a Espanya en el 20,3%; una de cada cinc persones que s'oferien per treballar no trobava una feina. Es tracta d'un ascens vertiginós, si considerem que abans de començar la crisi, a mitjans del 2007, la taxa de desocupació s'havia situat en el 7,9%. Aquesta dada col·locava Espanya en la mitjana europea. En aquell moment, es comptabilitzaven 1.760.000 aturats. L'augment ràpid en aquests tres anys ha suposat, en termes absoluts, gairebé tres milions més de nous aturats, fins a arribar als 4.696.600 de finals de 2010.

Tot i que en els mitjans de comunicació la preocupació per l'atur s'ha focalitzat particularment en els joves, l'atur provocat per aquesta crisi financera *subprime* afecta totes les edats. Dels 2.936.600 nous aturats entre 2007 i 2010, el 29% correspon als grups d'edat entre 16 i 29 anys, el 27% a majors de 45 anys i el 43% a les edats intermèdies de 30 a 45 anys. Cal precisar que, tot i que el problema és de totes les edats, el gruix dels nous atu-

rats correspon als grups d'edats intermèdies, la columna vertebral de les economies familiars. Això agreuja particularment l'atur actual.

La crisi de 1973 va donar forma a un atur que va afectar sobretot els més joves i el col·lectiu de dones. En la crisi actual, les dones s'han vist menys perjudicades i, pel que fa als grups d'edat, el tràgic repartiment dels nous aturats perjudica totes les edats. La creixent intensitat de preocupació social per a la desocupació respon a la seva expansió com una epidèmia. En aquests darrers tres anys, s'ha duplicat el nombre de llars afectades per la desocupació. Actualment, el 18% de les llars espanyoles viu amb algun dels seus membres a l'atur. Aquest percentatge era del 8% el 2007. És més, en aquell moment només el 3% de les llars tenia el cap de família a l'atur; el 2010, aquest percentatge ha crescut fins al 10%. L'alarma general que es viu és, per tant, justificada ja que aquesta desocupació colpeja en la línia de flotació l'estructura laboral de les llars.

Atès que les expectatives de sortida de la crisi no són molt sòlides i s'augura una llarga fase d'estancament, preocupa de manera particular la dada sobre la desocupació de llarga durada. El seu ascens està sent contundent i inquietant. A finals del 2010, el 46% del total d'aturats era de llarga durada (amb més de dotze mesos patint la situació de desocupació). En contrast, el 2007, l'atur de llarga durada afectava només el 24% dels aturats. Dues estructures d'atur radicalment diferents. En termes absoluts, a finals de 2010 es comptaven 2.154.700 persones en aquesta desesperant situació de desocupació prolongada. Per a molts d'ells, les prestacions s'esgoten, no hi ha oportunitats de feina i la desesperança s'instal·la al centre de les seves vides. La salut mental ha empitjorat amb l'esdevenir de la crisi: les consultes de psiquiatria per motius sociolaborals han augmentat un 25% entre els anys 2007 i 2008, i tots els mals en l'espectre depressiu i ansios han empitjorat. El consum d'antidepressius ha augmentat un 10% en els darrers tres anys (Fuentes, 2010)

Mª Ángeles Davia (2010) ha analitzat com l'atur de llarga durada afecta els perceptors de prestacions i subsidis i com, quan s'esgoten aquests recursos, sobrevenen les situacions de pobresa i privació. Quatre de cada deu perceptors de subsidis d'atur viuen en llars on no hi ha cap renda de treball. Això significa que quan acabin la seva prestació aquestes llars passaran directament a mans dels serveis socials i la caritat. Els serveis socials han advertit ja que el nombre de sol·licitats dels seus recursos ha crescut de forma exponencial en els darrers dos anys. La

taxa de pobresa mesurada per l'enquesta de condicions de vida recull un ascens clar amb l'avança de la crisi: del 19,7% de població pobre el 2007, s'ha passat a un 20,8% el 2010. Aquest augment s'acompanya d'altres indicadors subjectius com ara el grau de dificultat de les famílies per arribar a final de mes o la capacitat per afrontar despeses imprevistes. Aquests indicadors han crescut 4 i 6 punts respectivament en aquest mateix període.

La hipòtesi d'un estancament perllongat projecta en l'horitzó un augment de les dificultats per als col·lectius més vulnerables en termes de qualificació professional. En els dos primers anys de la crisi, aproximadament el 80% dels nous aturats corresponia a ocupacions amb baixa qualificació que incloïen treballadors semiqualficats i no qualificats de la construcció, peonades vàries i serveis de baixa qualificació com ara cambrers, treballadors de l'hostaleria o treballadors del comerç. A aquest col·lectiu molt vulnerable en termes de l'anomenada ocupacionabilitat, l'acompanyen més de 800.000 nous aturats majors de 45 anys dels darrers tres anys, dels quals l'atur d'exclusió representarà un problema greu en els dos propers anys quan s'esgotin les seves prestacions.

En aquesta mateixa línia, cal situar l'evolució dels expedients de regulació d'ocupació (ERO), un indicador que il·lustra bé la profunditat de la crisi. Les dades del Ministeri de Treball i Immigració van mostrar que, el 2007, es van produir un total de 4.020 expedients acabats i 76.042 treballadors afectats. L'augment que es va produir en els dos anys següents va ser espectacular. A finals del 2009, el nombre d'expedients acumulats en el bieni 2008-2009 es va multiplicar per set, fins a assolir els 27.580, i el nombre de treballadors afectats es va enfil·lar fins a 764.205, deu vegades més que dos anys enrere. Aquesta sagnia de llocs de treball no ha acabat; el 2010, els expedients han seguit pràcticament als nivells del 2009.

Malauradament, es podrien seguir aportant dades, com els nivells d'atur elevats entre els immigrants o entre els joves entre 16 i 29 anys, ambdós grups amb taxes per sobre del 30% el 2010. Per a aquests darreres, més que la pròpia situació d'atur, resulta preocupant l'escassetat d'expectatives d'un model que suposadament prometia bones feines qualificades i que ha esdevingut ara un miratge laboral que s'ha col·lapsat. Com es pot veure, les dades no injecten optimisme, sinó que ens situen en la crua realitat i la necessitat de prendre mesures davant d'aquest panorama tan fosc.

De les dades a les causes

En una perspectiva conjuntural, aquesta desocupació s'associa amb la crisi financera de 2008 lligada a les hipoteques brossa dels EUA i el desastre del sistema financer americà que, com una pandèmia, es va contagiar i estendre per tot el planeta.

Els analistes més fins han vinculat aquest desastre del sistema financer amb una extensió gegantina del crèdit per part dels bancs que van obtenir enormes guanys lligats a taxes d'interès beneficioses per a ells promogudes per les dues legislatures del govern de George Bush. En aquest període, es van retallar les despeses socials, va empitjorar el repartiment de la riquesa als Estats Units i es va produir una reducció real de les rendes (mitjanes baixes). Això també va conduir al gegantí endeutament de les llars estatunidenques.

Aquesta dinàmica va generar un fort creixement del consum, l'economia en general i la compra d'habitatge, el que va provocar una bombolla especulativa de grans dimensions en aquest sector. Entre 1996 i 2007 no es van generar problemes, però quan van començar a baixar els preus del sector immobiliari, van refermar els impagaments i tots els productes financers il·lusoris associats a aquesta dinàmica també van començar a enfonsar-se i, amb això, tot el sistema financer, que es basa en el miratge que la bombolla es podria continuar inflant de forma il·limitada, un deliri que va donar beneficis enormes al sistema financer.

Aquesta dinàmica de crisi es va estendre a tota l'economia i va començar a reflectir-se en molts dels indicadors que ja coneixem en aquests tres anys. L'atur és un d'ells, potser el principal, que ens desvetlla la crisi d'un model fallit basat en el miratge de la creació de riquesa virtual, que s'enfonsa quan deixa de ser recolzada per la riquesa real. Aquest model de capitalisme fictici ha arrossegat els països a una depressió profunda, real i autèntica, que genera pobresa i malestar sobretot en les franges més dèbils de la població.

No és només conjunturalment com s'ha d'explicar l'atur produït en aquests dos darrers anys de model financer fallit. També hi ha explicacions estructurals que caldria mencionar i ens fan mirar els darrers 25 a 30 anys, en els quals hem viscut un procés d'ajustament de l'anterior gran crisi (la de 1973). El que ha passat durant aquest període és que hem assistit a una pèrdua de poder del factor treball, que s'ha anat debilitant per una sèrie de dinàmiques que ja coneixem: la feina s'ha precaritzat, s'ha flexibilitzat, ha crescut la pressió i la intensitat a

través de les noves formes de gestió, la feina també s'ha dessocialitzat i avui pateix un fort individualisme i desmobilització. Ha crescut la incertesa sobre el futur per als treballadors mentre que el sector empresarial ha vist un panorama molt més favorable i ha gestionat l'ocupació amb unes regles del joc molt favorables per a ella.

Les dades de l'*International Social Survey Programme* (ISSP)¹ ens defineixen els perfils de degradació de la feina a Espanya i Europa entre els anys 1997 i 2005. La percepció general dels treballadors espanyols enquestats és la d'un empitjorament general de les condicions de treball i ocupació. Ha crescut el sentiment d'incertesa: l'any 1997, un 60% dels treballadors manifestaven que la seguretat del lloc de treball era important o molt important i aquest percentatge va créixer fins al 70% el 2005. Un 45% dels treballadors espanyols expressa inquietud davant de la possible pèrdua del lloc de treball en un termini breu, l'índex més alt dels vint-i-vuit països enquestats. S'ha reduït el percentatge de persones que opinen que la seva feina és interessant: un 64% el 1997, enfront d'un 55% l'any 2005; de la mateixa manera s'ha reduït en deu punts el d'aquells que pensen que la seva feina té una utilitat social i s'ha passat d'un 74% a un 64%. La presència d'indicadors com l'estrès laboral ha crescut: d'un 35% el 1997 a un 38% l'any 2005. En la mateixa mesura, han ascendit les persones que consideren que la seva feina és esgotadora, un 36% el 1997 davant d'un 41% el 2005. L'índex sintètic de satisfacció a la feina que calcula l'enquesta ha disminuït del 50% el 1997 al 42% l'any 2005. No és estrany que el percentatge de persones que deixarien de treballar si poguessin hagi crescut del 42% el 1997 al 53% de 2005, el percentatge més alt només per darrere de Finlàndia. Avui ja és majoritari el col·lectiu de treballadors que abandonarien la feina si en tinguessin l'ocasió. No són bones dades per al món de la feina, però les notícies tampoc són millors per a la política. Només el 20% dels treballadors espanyols considera que la política és important o molt important. En aquest cas, és el percentatge més alt després d'Eslovènia.

Sobre tots aquests trets i riscos que acabo de mencionar, inclòs l'atur, la responsabilitat del món empresarial és evident. El gir pronegoci de la vida econòmica i social en aquests darrers trenta anys és actualment indiscutible. Encara que per a les seves estratègies de mercadotèc-

nia les empreses s'hagin apropiat del discurs de l'esquerra en aquests últims anys, de fet han emprès un procés profund de deconstrucció del món laboral les proves de la qual vivim diàriament. Avui el poder del món empresarial és gairebé il·limitat, s'ha tornat opac i és difícil identificar l'origen de la cadena de comandament i els seus lligams amb els mercats. En l'esfera de la feina, cada cop més tot sembla fruit de dinàmiques que estan fora del nostre abast, de causes que se'ns escapen.

Mai una organització els dirigents de la qual no són elegits democràticament, com és l'empresa, havia tingut tanta força en el destí de tants ciutadans. Els abusos de moltes empreses i tota la seva gama d'arbitrarietats i trampes legals queden reflectits en les experiències laborals quotidianes de la gent: empreses que no fan contractes; que paguen o contracten menys hores de les que realitza el treballador; que paguen en negre; que contracten en llocs per sota de la categoria; que paguen sous de misèria; que manegen les subvencions a favor seu i sense donar res a canvi; que obliguen els treballadors a treballar amb contractes mercantils; que fan signar liquidacions en blanc alhora que se signa el contracte laboral; que oculten dades. Tots aquests excessos denoten un funcionament paralegal de les empreses, que genera una indefensió abrumadora i una pèrdua de confiança entre els treballadors.

En un article lúcid publicat a *El País* (29-3-2011), Lourdes Benería i Carmen Sarasúa argumenten que cal recuperar el concepte de crims econòmics contra la humanitat per actuar contra els responsables de la violència econòmicolaboral que sacseja les nostres societats. D'aquest concepte ja se n'havia parlat en cercles intel·lectuals i acadèmics per denunciar els fracassos de les polítiques d'ajustament de l'FMI, que van condemnar a la pobresa estructural països asiàtics, africans o llatinoamericans a la dècada de 1990. Reprendre aquest concepte avui requeriria deixar de parlar el llenguatge políticament correcte de l'economia financera i l'abstracció de la idea dels «mercats» per posar nom i cognoms als responsables dels danys econòmics que pateixen els treballadors i evitar la impunitat i el cinisme que es pot permetre el món dels negocis gràcies a una legalitat absolutament favorable als seus interessos.

L'abstracció dels mercats pren forma i nom propi en la nostra modesta economia, per posar només un exemple, en els 584 consellers executius i alts directius de les empreses de l'IBEX 35 que van cobrar el 2009 una mitjana de 989.000 euros (83.000 € mensuals), segons els càlculs realitzats per *El País* (16-5-2010) amb dades dels infor-

¹ La *ISSP Work Orientations* és una destacada enquesta d'actituds envers la feina en la qual es compara la situació de vint-i-vuit països, la majoria de l'OCDE, amb un mateix qüestionari harmonitzat. En aquest text, es presenta la informació de les enquestes de 1997 i 2005 referida als resultats de la mostra espanyola.

mes de les pròpies companyies. Aquest nivell és el més alt assolit mai per aquest col·lectiu. Suposa 113 vegades el salari mínim, enfront de les 97 vegades de 2005.

L'atur com a dany col·lateral d'una economia en crisi

En aquest context, l'atur ha esdevingut una variable d'ajustament en aquesta economia de crisi. L'ajustament de plantilles és avui un axioma en la modernització de les empreses. Les deslocalitzacions, la subcontractació, els tancaments d'empreses amb beneficis i els conseqüents acomiadaments són processos normals d'aquest període. Per tant, si volem entendre l'atur hem de mirar a fons aquests processos tan desfavorables per a l'ocupació.

Les solucions per acabar amb la desocupació passen per reequilibrar aquest model fallit, en el qual els directius de les empreses no tenen que preocupar-se de l'atur, perquè ja se'n farà càrrec l'Estat. Cal reformular la dimensió social de les empreses i els valors que les guien. Fins que això no passi, l'atur, darrere de les xifres del qual hi ha les vides reals de milers de ciutadans, serà una mera variable econòmica a la mercè del benefici econòmic. És clar que els canvis socioeconòmics als quals s'ha de fer front són realment civilitzatoris.

Desgraciadament, les polítiques d'ocupació destinades a pal·liar l'atur han ocupat un lloc subaltern en la política econòmica i han complert una tasca cosmètica, posant pegats a un problema, com la desocupació, que es decidia en llocs on elles no aconseguien intervenir. En la darrera dècada, a més han estat el mitjà per reformular la forma d'entendre l'atur, cada cop més marcada per la individualització, la psicologització i la culpabilització dels aturats. Mica en mica s'ha anat estenent la idea que la desocupació és fonamentalment un problema individual, personal degut a la manca de formació, motivació, informació, habilitats socials i personals, i a l'escassetat de contactes o competències per buscar feina amb eficàcia. Així entès, l'atur és un problema de manca d'ocupabilitat de l'aturat, que per millorar-la hauria d'autoresponsabilitzar-se i sortir d'aquesta situació optimitzant el seu capital humà i la seva motivació cap a la feina. Des d'aquesta concepció, l'atur ja no seria un problema causat per un mal funcionament social o de les empreses, sinó que és conseqüència de carències individuals. De ser concebut com un greu problema social a principis dels anys 1980, l'atur ha passat a ser interpretat avui com un problema de baixa ocupabilitat

personal.

Aquestes interpretacions han estat inspirades per el triomfant enfocament de l'ortodoxia lliberal, molt en voga en el camp de les polítiques d'ocupació a la Unió Europea des de la cimera de Luxemburg l'any 1997. Moment en què l'estratègia de l'activació es va imposar sobre altres interpretacions més socialitzadores, que havien construït una barrera de protecció contra la desocupació i la creació de drets socials per fer front des d'una vessant social al problema de la desocupació. En aquestes últimes dècades, aquests sistemes de protecció han anat minvant i han perdut legitimitat, alhora que avançava la visió individualitzadora comentada en el paràgraf anterior. Actualment l'Estat ja no garanteix la plena ocupació ni la seguretat, l'únic que fa és millorar l'ocupabilitat i les competències oferint formació i subvencionant la contractació.

La crisi actual ha mostrat també la debilitat d'aquesta explicació lliberal i individualitzadora de la desocupació. Avui es veu clarament que l'atur no és un problema personal, sinó social. Les seves polítiques d'activació de l'ocupació són un fracàs, una mera pantalla per desenvolupar sense obstacles les línies estratègiques de la política econòmica de matriu lliberal, desgraciadament, poc respectuoses amb la plena ocupació. Avui es pot veure clarament que la responsabilitat de la desocupació no recau en la manca de motivació dels aturats o les seves carències personals en no saber buscar feina. El problema troba les seves causes en nivells econòmics i polítics molt més profunds. És allà on cal radicar la discussió sobre les responsabilitats de l'atur, de manera que aquestes no recaiguin sobre l'angoixa personal de l'aturat, que es veu forçat a resoldre en el pla biogràfic les contradiccions del sistema. Ara com ara, després de tres anys de crisi, el debat a fons sobre la desocupació continua, també, escamotejat.

Mentrestant, s'ha posat en marxa una sèrie de mesures, clàssiques, per combatre la desocupació en aquesta conjuntura de crisi i que, desgraciadament, només ataquen molt superficialment un problema que, com hem vist, té un fons molt més profund. La major part dels països occidentals, inclosa Espanya, ha aplicat davant d'aquesta crisi mesures de política d'ocupació semblants: reforçament de les prestacions per als aturats (420), obres públiques (pla E) i tota la bateria d'intervencions com la bonificació dels contractes per fomentar l'ocupació, la baixada de les cotitzacions socials, sobretot per als joves i els aturats de llarga durada, així com les polítiques de manteniment de l'ocupació, també anomenades

de repartiment del treball. Aquestes últimes, aplicades a Alemanya o Àustria, consisteixen en subvencions de l'Estat a les empreses perquè no destrueixin ocupació i mantinguin els llocs de treball reduint l'horari i altres formes de flexibilitat; així, les subvencions estatals van a parar als treballadors i reforcen la pèrdua d'ingressos.

La diferència d'Espanya respecte de tot aquest ventall de polítiques rau, potser, en aquestes últimes mesures de manteniment de l'ocupació, que no s'han utilitzat i ben dissenyades podrien ser positives en un país com el nostre amb una alta volatilitat de l'ocupació. Un dels aspectes que marca les diferències entre les taxes d'atur espanyoles i les d'altres països europeus és que les nostres empreses es van desfer d'1.543.600 treballadors temporals, mentre que les empreses a Alemanya, per exemple, han tingut un marge de maniobra contra els acomiadaments gràcies a les ajudes per al manteniment de l'ocupació. És veritat que davant de la inestabilitat dels nostres treballadors temporals és difícil concebre programes de manteniment de l'ocupació, però seria una línia que caldria explorar més a fons i sobre la qual els sindicats ja estan treballant.

Més enllà de la política activa convencional, que actualment impera amb resultats poc eficaços, seria interessant posar en marxa un programa més incisiu de política d'ocupació, que tindria resultats immediats sobre la cohesió social. Aquest programa passaria per afegir a la formació professional un sistema articulat de mesures com les que es mencionen a continuació:

- redistribució del temps de treball;
- desenvolupament del tercer sector (activitats socials i noves necessitats de proximitat);
- sistemes de taxes per abús de contractes temporals;
- sistemes de taxes per aplicació de tecnologia vinculada a l'eliminació de llocs de treball;
- taxes sobre beneficis empresarials i plusvàlues financeres per promoure programes de renda i ocupació;
- redefinició de les normatives de responsabilitat penal en la gestió de les empreses per part dels seus directius;

A més, aquestes mesures haurien d'anar acompanyades d'un esforç de les regulacions de l'Estat en els diferents àmbits de l'economia: un estat amb polítiques sociolaborals fortes, que no sigui el garant de tots els errors del capitalisme financer. D'aquesta manera, s'evitaria hipotecar el futur de tots, es comptaria amb els recursos per ajudar les empreses realment productives i d'utilitat i

es podrien impulsar, com a mínim, algunes línies de flexiseguretat que desenvolupessin nous drets socials i que actualment, amb les retallades, han estat abandonades. Si la meitat dels diners que s'han utilitzat per reflotar el sistema financer s'haguessin dirigit a la formació professional, la sanitat i les cures socials, les pensions o la recerca, avui no estaríem parlant de desocupació.

En un article recent en el qual es reflexiona sobre la postura de l'esquerra davant de la realitat actual, el filòsof Slavoj Žižek (2010) explica que, a principis del segle XX, l'esquerra es trobava en el lloc contrari del que es troba actualment. Aleshores, sabia el que volia, però havia d'esperar el moment favorable per actuar. Avui, no sap què fer, però cal actuar amb immediatesa ja que ens dirigim a gran velocitat cap a un estancament prolongat que pagaran els més vulnerables.

Referències bibliogràfiques

DAVIA, M.A. «El desempleo y los nuevos pobres». A: *Documentación Social*. Núm. 158. 2010.

FUENTES, J.C. «Repercusiones de la crisis económica sobre la salud mental». A: *Acta Sanitaria* (en línia). 2010. http://www.actasanitaria.com/filesset/doc_55656_FICHERO_NOTICIA_11898.pdf (consulta: 28-3-2011)

ZIZEK, S. «Salir de la trampa y hacer lo imposible». A: *Le Monde Diplomatique*. Novembre de 2010.